

Ne prosimo, ampak zahtevamo!

V zgodovini ilegalnega boja Ljubljane zavzemajo množične demonstracije v letu 1943 zelo vidno mesto, saj so se na njih neoborožene ljubljanske množice ogorčeno spopadale z okupatorjevo soldatesko in policijo. Goloroki demonstranti so tvegali ne le prostost, ampak tudi življenje, da bi lajšali usodo tistih, ki jih je okupator stlačil v zapore, odvelkel v taborišča ali konfinacijo. Demonstracije leta 1943 v zamreženi Ljubljani so bile edinstvene v okupirani Evropi. Bile so svetel kamen v mozaiku akcij, za katere je bila Ljubljana nagrajena z nazivom »mesto herojev«.

V letih 1941 in 1942 je okupator aretiral tisoče Ljubljančanov, o božiču 1942 pa je dovolil tudi belogardistom, da so aretirali okrog 1500 ljudi. Ljubljanski zapori — mednje sta šteli tudi belgijska in šentpetrska vojašnica — so bili že zdaleč prenatrpani. Zato je začel okupator marca 1943 z množičnimi transporti v Italijo in na Rab. V letu 1943 je bilo več kot 20.000 Ljubljančanov zaprtih v 96 zaporih — vse tja do otoka Elbe — interniranih v 21 taboriščih po vsej Italiji in na Rabu, konfiniranih pa v 118 najbolj revnih italijanskih krajih, med drugim na ognjeniških Liparskih otokih.

Iz ljubezni do teh ljudi so se rodile demonstracije, ki jih je organiziralo ljubljansko partijsko vodstvo, ker prošnje svojcev niso nič zalege. Z demonstracijami so ljudje sprva zahtevali bolj človeške odnose do zapornikov in internirancev, nato izpust vsaj bolnih, starih, nosečnic in mater z dojenčki, nazadnje pa brezpogojni izpust vseh naših ljudi. Kakor so rale zahteve, tako je raslo tudi število demonstrantov — od prvih nekaj stotin demonstrantk so prerasle v mogočno demonstracijo 10.000 Ljubljančanov 1. avgusta 1943.

Ni bilo lahko začeti z javnimi demonstracijami. Leto 1942 je potekalo v znamenju streljanja talcev, streljanja celo za droben ilegalni listek, v zna-

menju številnih smrtnih obsodb, ubijanja pri mučenju, v znamenju velike okupatorjeve poletne ofenzive in nastanka bele garde, v znamenju nenehnih racij in blokad. Vse to nasilje se je odražalo v zavesti ljudi. Bili so se, da bo okupator streljal v množico, tako kot je streljal posameznike in manjše skupine. Lažje je bilo iz zasebe napasti okupatorjevo patrolo ali iti ponoči oborožen na diverzantsko akcijo kot pa golorok pred okupatorjeve puške. Zato je bilo pred začetkom demonstracij potrebno mnogo politične vzgoje. Treba je bilo začeti s komemoracijami na grobovih talcev, potem pa postopoma prehajati iz manjših demonstracij na vedno večje.

Samo v letu 1943 je bilo v Ljubljani 16 velikih demonstracij in še mnogo manjših. Pri tem moramo misliti na to, da so se demonstracij v hermetično ograjeni Ljubljani udeleževale največ ženske, saj je bila večina moških že v partizanih ali v taboriščih.

Najbolj znane demonstracije za izpust bolnih in starih internirancev, otrok in mater z dojenčki, so bile demonstracije, znane pod geslom »Na svidenje prihodnje srede!«, ko so ženske demonstrirale štiri srede zapored: 21. in 28. aprila, 5. in 12. maja 1943.

PRED VLADNO PALAČO

Do takrat najbolj ogorčena in najbolj dramatična pa je bila demonstracija 21. junija pod geslom: »Ne prosimo, ampak zahtevamo!«

10. junija 1943 so se na Siciliji izkrcale anglo-ameriške čete. Zavezniški bombardniki so spali smrt in uničenje in pripravljali pot invaziji. Tisoči so z juga panično bežali proti severu.

Interniranci za žičnimi ograjami niso mogli bežati. Njihova hrana je bila čedalje bolj pičila, saj so morali Italijani oskrbovati trume svojih beguncev. V taboriščih so gospodarili skorbut, tifus, tuberkuloza in gripa.

Zato se je borbena Ljubljana pripravljala na to, da za vsako cenno reši vsaj najbolj ogrožene, preden bombardniki ne porušijo mostov in železniških prog in je vrnitev nemogoča. »Naša žena« je sredi junija v članku »Gre za usodo 23.000 slovenskih otrok, žena in mož!« opisala življenje naših trpinov. Povedala je tudi, da se je vrnilo nekaj naših ljudi, toda to so živi okostnjaki, izmučeni, bolni in otopeli ljudje.

Zaradi veličastne demonstracije 12. maja in zaradi čedalje bolj nevzdržnih razmer v taboriščih je ljubljansko vodstvo upravičeno pričakovalo, da bo tudi naslednja demonstracija uspela. Kljub temu pa jo je pripravljalo še bolj temeljito kot prejšnje.

Dne 15. junija je Ljubljano zapustil visoki komisar Grazioli, ki je ob demonstraciji 12. maja obljubil, da se bodo interniranci postopoma vračali. Njegovo mesto je zasedel upokojeni general Lombrassa, ki je dolejš v Mussofinijevi vladi vodil podtajništvo za notranje preseljevanje. Nujno je bilo, da Lombrassa že ob prvem koraku spozna, da je svobodoljubna Ljubljana odločno proti preseljevanju, in da ogorčeno zahteva vrnitev tistih, ki so jih že »preselili«. Zato je ljubljansko vodstvo sklenilo, da bo demonstracija 21. junija, na dan ko Lombrassa prevzame dolžnosti.

Naglo kot blisk se je ta sklep prenesel do rajonov, kvartov, terenov in uličnih odborov OF, do slehernega človeka. Na predvečer demonstracije so aktivisti vse zidove popisali z gesli, ki zahtevajo izpust internirancev in raztresli po ulicah in vežah tisoče letakov.

Dne 21. junija je nekaj pred 9. uro začelo vreti po mestu. Z vseh ljubljanskih terenov, tovarn, podjetij in uradov so prihajale ženske. 2.500 do 3.000 žensk je zavzelo pločnik nasproti vladne palače na današnji Prešernovi cesti. Med njimi so bile delovne žene, borke

ženskih borbениh skupin, sivolase starke, mladinke in skojevke pa tudi matere z dojenčkom na rokah ali z otrokom, ki se je držal matere za krilo.

Demonstrantke so se gledale iz oči v oči s kordoni policajev, vojakov in karabinjerjev, ki so staražili vhode v vladno palačo. Nekaj časa so stali stražarji nemo kot kipi nasproti demonstrantk, ki so mirno, toda odločno zahtevale:

»Izpolnite Graziolijeve obljube, novi komisar! Ne prosimo, ampak zahtevamo!«

Kakor pri vsaki demonstraciji je bila tudi tokrat določena delegacija, ki bi morala komisarju izročiti pismene zahteve ne le demonstrantk ampak vseh prizadetih svojcev. Toda straže niso pustile delegacije niti do vrat, kaj šele v palačo. Ko so delegatke glavnini demonstrantk poročale, da so jih odgnali, so ženske glasno izražale svoje ogorčenje. Sporočilo delegatke je šlo od ust do ust, ogorčenje se je širilo in raslo. Tisočglava množica je čedalje glasneje dajala duška svoji zahtevi:

»Zahtevamo, da vrnete naše ljudi, preden bo prepozno!«

Najbolj hrabre so stopile na cestišče in videti je bilo, kot da hočejo vdreti v palačo.

Tedaj pa so se zagnali med demonstrantke tisti, ki so prej stražili vhode v palačo pa tudi iz sosednjih ulic so prihrumeli prej skriti fašisti, policisti in karabinjerji. Vsa ta pisna družina se je z vikom zagnala med množico in barbarsko izpolnjevala Lombrassov ukaz: aretirati, pretepati s pestmi in puškinimi kopiti, gaziti s škornji, razgnati za vsako ceno!

Na mah se je fronta razširila čez vsa široka ulica in razlegnila do začetka Tržaške ceste. Borbene skupine in tudi druge hrabre ženske in mladinke so obstopile nemočne starke in žene z otroki ter prestrezala pa tudi krepko vračale udarce. Tu si videl na tleh klobčič — ženske v ogorčenem boju s karabinjerji ali policaji, tam so

ženske z zobmi in nohti branile sebe in tiste, ki so jih hoteli odvelči iz množice, spet druge so skušale ženske vojakom iztrgati iz rok puške, s katerimi so pretepali. Vmes pa je bilo slišati otroški jok in vedno se ponavljajoči in čedalje bolj ogorčeni krik:

»Zahtevamo, da izpustite naše ljudi! Zahtevamo...!«

Na marsikaterih ustih je zamrl krik, ker je puškino kopito podrla ženska na tla, pod škornje pobesnelih fašitov. To da soborka so priskočile, odrivale napadalca in ji pomagale na noge. Za marsikatero staro in mater so izbojevale varen prehod do bližnje veže in jo potem zastražile. Vztrajale so vse dotlej, ko so fašisti namerili puške in grozili, da bodo streljali. Tedaj je za hip kazalo, da se bo ženska fronta porušila.

PRED ŠKOFIJO

Toda v naslednjem hipu je padlo geslo: »Pred škofijo, ženske! Če nas ne poslušate Lombrassa, nas bo poslušal škof!«

Kakor hudournik so predrele demonstrantke »fronto« in se usipale po Veselovi ulici, čez Kongresni trg, po Wolfovi ulici in čez Tromostovje pred škofov dvorec. Toda iz vladne palače so obvestili škofa, da mu »grozi nevarnost« in mu ponudili zaščito. Delegacija, ki bi morala škofu razložiti zahteve, je našla vsa vrata zaklenjena in tudi na vztrajno trkanje se niso odprla. Ženske so videle, kaj lahko pričakujejo od škofa in čedalje glasneje so dajale duška svojemu nezadovoljstvu.

Večina žensk takrat še ni vedela, da je škof Rožman v dogovoru z italijanskim poveljnikom generalom Gambaro organiziral posebno komisijo, ki naj ureja vračanje internirancev — toda samo tistih omahljivcev, ki so pristali na vstop v belo gardo. Marsikatera je še verovala, da bo škof pomagal kot poglavar katoliške cerkve in kot Slovenec. Zaprta vrata in zaničljivi obrazi škofijskih dostojanstvenikov, ki so jih gledali z oken, so jih globoko razočarali. Toda to je bil še začetek! Z obeh strani ulice so priropotali težki avtomobili z vodnimi cisternami in ženske so se znašle sredi navzkrižnega ognja brizgaln, ki so bruhalo nanje močne curke vrle vode. Močni pritisk vode je marsikatero podrl na tla, mnogim pa raztrgal obleko. Škofovo početje je globoko ranilo človeško dostojanstvo demonstrantk. Iz množice so se utrgali kriki neizmerno užaljenosti, besa in sovraštva. Ko so se umikale, jih je mokri »škofov blagoslov« zasledoval do živilskega trga in do Tromostovja.

Tri dni po demonstraciji je izšla posebna izdaja »Naše žene«, ki je opisala dogodke pred komisarjatom in pred škofijo. Objavila je tudi zahteve demonstrantk.

»Niste nas hoteli sprejeti, ko smo mirno prišle povedat, kaj slovenske žene in matere pričakujemo od vas, zato kličemo v svet, da vztrajamo pri svojih zahtevah:»

Zahtevamo, da takoj izpustite vse internirance, brez vsakega odlašanja pa otroke, noseče in doječe matere, bolnike in starce!

Zahtevamo, da takoj prekinete z nečloveškim mučenjem po italijanskih in belogardističnih zaporih!

Zahtevamo, da takoj izpustite vse tiste žene, ki ste jih pobrali iz množice, ko so hoteli tolmačiti svojo stisko in upravičene zahteve!«

Deset let pozneje, v letu 1953 sta bila odkrita spominska kamna pred današnjim izvršnim svetom in pred škofijo — spomin na demonstracijo 21. junija 1943.

V. J.

MARICA CEPE

POGOSTO SE SREČAMO

Dekle v modri uniformi

Mlada miličnica na postaji Center Nada Rokavec je dočkala največjo čast v modri uniformi:

»Vozila sem na letošnji prvomajski paradi v Beogradu. Sodelovale smo miličnice iz Slovenije in iz Bosne in Hercegovine. To je bila res čast. Ni mogoče z besedami povedati vsega, kar sem takrat doživljala. Bilo je enkratno, nepovnljivo. Peljale smo kot prvi motorizirani v paradi. Po štiri miličnice v enem avtomobilu smo bile. V avtomobilu se je bilo treba držati mirno, toda želja videti maršala Tita na slavnostni tribuni je premagala ukaz. Nisem si mogla kaj, da ne bi vsaj za hip s kotičkom očesa pogledala na tribuno...«

»Kako ste se odločili za modro uniformo?«

»Ne znam odgovoriti, zakaj. Uniforma me je veselila. Včasih sem se ustavila in opazovala prometnike. Ampak miličnikov sem se obenem bala, zardela sem, če me je kateri pogledal: uniforma ima svojo moč. Morda je na mojo odločitev vplivalo to, da imam tri bratrance miličnike in so me prepričevali, naj bom še jaz. Skratka, odločila sem se. Ni mi žal. Vsak dan doživim kaj novega, delo ni enolično.«

»Kotiko miličnic je že v Sloveniji?«

»Vam je bilo v začetku na ulici kaj nerodno?«

»V začetku nisem vedela, kako bi se držala, kam naj gledam... Pa sem se hitro navadila. No, opazke še zdaj prihajajo. Očitno se nas ljudje še niso povsem privadili. Nekaterim še zdaj ne gre v glavo, da ima miličniška uniforma lahko tudi krilo in ne le hlače.«

»Ste zaradi tega doživeli kaj nepričakovanega?«

»Ko sem v začetku nekoga hotela legitimirati, bil je iz druge republike, mi najprej ni hotel verjeti, da sem miličnica. Morala sem mu to razložiti in šele potem mi je pokazal osebno izkaznico. Sicer pa opažam, da nam miličnicam šoferji kar raje priznajo svoje prekrške kot našim kolegom.«

»Kako pa je v križišču?«

»Zdaj imam že manj treme, nekaj pa je še vedno. Prvič sem zdržala v križišču deset minut. Na postaji Center smo tri miličnice in med nami je ena, ki zelo rada telovadi. Sicer pa največ delamo na živilskem trgu: zatikamo opozorilne listke napačno parkiranim avtomobilom.«

»Kako ste se navadili na mesto?«

»Težko. Dvajset let sem namreč živele na deželi: sem iz Zgornje Velke pri Sladkem vrhu.«

»So doma odobrvali vašo odločitev?«

»Ne, sploh ne. Branili so mi. Sorodniki pa so me spodbujali.«

»Ste bili kdaj tudi v intervencijski skupini?«

»Bila sem v začetku. Kaj smo delali? Intervencijska posreduje v tistih primerih, ki jih popisuje Mala nočna kronika. Včasih ti je kar nerodno, ko te klateži pozdravljajo kot starega znanca...«

— Odnos do milice se je res spremenil. Zanjtič sem plačal globo za napačno parkiranje lažni miličnici, pa se nisem nič razburial.